

OSMANLI DEVLETİ'NDE ISLAHATLAR BAĞLAMINDA MUSKA VE FALCILIKLA MÜCADELE ÖRNEKLERİ

The Examples of Struggle Against Amulet and Fortune-Telling in the Ottoman Empire in the Context of Reformatons

Yrd. Doç. Dr. Ayşe YANARDAĞ*

ÖZ

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde muskacılığa ve falcılığa karşı yapılan uygulamalar ele alınmıştır. Falcılık, muskacılık gibi uygulamaların geçmişi İslam dininin ortaya çıkışından daha eskilere, antik dinlere kadar uzamaktadır. Her din ve toplumda rastlanan bu uygulamalar eskiden beri insanın aciz kaldığı olayları önceden bilmek ve tedbir almak isteği ile ortaya çıkmıştır. Avrupa'da bu tür işler yaptığı düşünülen kişiler cadılıkla, sihir yapmakla suçlanmıştır. Reform ve Rönesans'tan sonra aklın ve bilimin gelişmesiyle daha önce açıklanamayan olay ve olguların açıklaması yapılmış ve bu tür uygulamalar ortadan kalkmıştır. Bu tür uygulamalar İslamiyet öncesi Arap ve Türk toplumlarında da mevcut olup İslam dini bunları yasaklamıştır. Ancak bu uygulamalar Müslümanlar arasında yaşamaya devam etmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde muskacılık ve falcılık yaparak halkı dolandıranların artması üzerine devlet tedbirler almaya çalışmıştır. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin ıslahat uygulamaları bağlamında muskacılığa ve falcılığa bakışı açıklanmıştır. Osmanlı Devleti ıslahatlarla merkezleşip eğitim ve kültür hayatını denetim altına alırken, muska ve falcılıkla dolandırıcılık yapan, halkı aldatan kişiler devletin ilgili kurumlarının dikkatini çekmiştir. Bu tür şeyleri eleştiren Avanzade gibi aydınlar meseleyi hükümetin bir görevi olarak hem din hem de akılcılık ve eğitim bakımından ele almıştır. Zaman zaman bireysel şikâyetler yapılmıştır. Bireysel şikâyetler arasında ilginç olaylar dikkat çekmiştir. Başlangıçta doğrudan bu işleri yapan kişilere yönelik hukuki ve cezai tedbirler alınmamıştır. Osmanlı Devleti'nin kurumlarının uyarıları ve şikâyetlerin artması üzerine ıslahatlar bağlamında tedbirler arayışına girilmiştir. Mevcut Ceza Kanunu yetersiz kalınca daha önceki uygulamalar incelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki çözüm arayışları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne miras kalmıştır. Çalışmada bu şikâyetler ile ilgili örnekler ve devletin dinî, hukuki ve cezai tedbir arayışlarına dair belgeler incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Muska, Fal, Büyü, Reml, Üfürükçü.

ABSTRACT

This article has discussed the applications against the amulet and fortune-telling activities in Ottoman Empire. The history of the application, such as fortune-telling and amulet goes back to ancient religions older than the emergence of Islam. Applications found in every religion and society has always been helpless human events that has emerged with the desire to know and to take measures in advance. In Europe, people who did this kind of work has been accused of witchcraft and magic. After the Reformation and the Renaissance, as a result of the development of mind and science, unexplained events and cases have been explained and this kind of applications have disappeared. Such practices before Islam was also available in Arabic and Turkish communities and Islam forbade these practices. In the 19th century, the Ottoman Empire tried to take measures on the increase of fraud by amulet and fortune-telling. This study attempts to explain amulet and fortune-telling at a glance in the context of reforms in the Ottoman Empire. As the Ottoman Empire took educational and cultural life under control as a result of centralization, amulet and fortune-telling activities have attracted the attention of related institutions of the Empire. Critic intellectuals such as Avanzada addressed the subject in terms of religion, rationalism and education as a matter of duty of government. Individual complaints have been made from time to time. Interesting events have been noted among individual complaints. Initially, those who exercised these practices haven't faced legal and penal measures. However, the increase in warnings by the agencies of Ottoman Empire and growing complaints have urged the State to embark on a quest of precautions within the scope of reformatons. Existing Criminal Code has been considered inadequate, so that earlier applications have been examined. The search for solutions in the First World War years have passed to Republic of Turkey. In the study, the examples of complaints and the documents regarding the quest of the State for religious, legal and penal precautions have been examined and evaluated.

Key Words

Amulets, Fortune-telling, Reml, Magic, Healer.

* Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sivas/Türkiye, ayanardag@cumhuriyet.edu.tr

Giriş

Muska içinde dinsel veya büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı, takanı, sahip olanı zararlı etkilerden koruyup iyilik getirdiğine inanılan nesne, yazılı kâğıt, materyal (Güncel Türkçe Sözlük, 2016) olarak tanımlanmaktadır. Almanca'da "Amulett", Fransızca'da "Amulette", İngilizce'de "Amulet" kelimeleriyle karşılanan muska Türkçe'deki gibi taşıyanı tehlikelerden, çeşitli zararlardan koruyan büyüsel ve dinsel bir gücün saklı olduğuna inanılan doğal ya da yapma nesnelere (Örnek 1971: 176).

Birçok kültürde olağanüstü bir etki ve güce sahip olduğuna inanılan muska kavramı animizm, fetişizm ve totemizm ile ilişkisi olan bir kavramdır. Animizm Almanca'da "Animismus", Fransızca'da "Animisme", İngilizce'de "Anim" olup kelimenin aslı Latince anima, ruh demektir. Sadece insanların değil, hayvanların, bitkilerin, eşyanın ve doğa belirtilerinin de ruhu olduğuna dayanan dinsel dünya görüşü. Bu görüşe dayanarak animizmi kuran İngiliz etnoloğu Edward. B. Tylor'a (1832-1917) göre uyku, düş, vizyon, esrime, ateşli hastalıklar, cinnet ve ölüm gibi psikolojik ve fizyolojik yaşantılar yoluyla ruh kavramına ulaşan ilkel insan, giderek bu prensibin kendi dışındaki canlı ve cansız varlıklarda da var olduğu inancına varmıştır. Ölenlerin bir anlamda hayatlarını sürdürdükleri inancı, atalar ibadeti ile ölümler ibadetini doğurmuş, bu inançtan cin, peri inancına geçilmiş, yararlı ya da zararlı ruhların bazı yerleri, ağaçların kovukları, belli eşyaları doldurduklarına inanılarak fetişizme varılmıştır (Örnek 1971: 20-21).

Fetişizm Almanca'da "Fetischismus", Fransızca'da "Fetichisme", İngilizce'de Fetichism olarak ifade edilen kelimenin aslı Portekizce feitiço kelimesinden gelmiştir. Büyü, etkiyici güç ve bu amaçla yapılmış eşya demektir. İçinde sihirselsel güç olduğuna ve zararlı etkilerden koruyacağına inanılan nesnelere büyüsel pratiklerde yararlanılmış, muska ve uğurluk olarak taşınmıştır. Fetişçilik daha çok Batı Afrika ile Kuzey Asya yerlileri arasında yaygındır. Fetişler kişinin kendi malı olduğu gibi cemaatin de malı olabilir. (Örnek 1971: 87-88)

Totemizm ise Totem kelimesinden gelmiş olup Almanca'da "Totem", Fransızca'da "Totem", İngilizce'de "Totem" şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin aslı Algonkin dilindeki Totam, klan, aile, akrabalıktan gelmektedir. Bir insan grubunun ya da tek bir kişinin mistik ve majik duygularla bağlı bulunduğu hayvan, bitki, doğasal olay ya da cansız bir nesneye totem, bu tür şeylere bağlanmaya totemizm denir (Örnek 1971: 228). İlkel toplumların dinsel ve toplumsal hayatında önemli rol oynayan totemizmde, totemin insanüstü kuvvetiyle klan üyelerine yardım etmesi, onları tehlikeden koruması ve onlarla arkadaş olması, onun adının veya işaretinin taşınmasına, silah, araç gereç ve beden süslemesinde kullanılmasına ve toteme karşı törensel dinsel uygulamalara yol açmıştır.

Tıpkı muskada olduğu gibi gerek animizm, gerek fetişizm ve gerekse totemizmin ortak noktası, söz konusu şey, insanüstü güçlere sahip olduğundan dinsel ve sosyal hayatta önemli bir yer tutmuştur. Bilimin bugünkü seviyede olmadığı dönemlerde bunların resmedilmesi veya bunlardan ya-

pılmış nesnelere taşınması yoluyla, ilkel insanlar bu insanüstü güçlerden yararlanmak veya korktukları şeylerden korunmak istemişlerdir. Nitekim benzer şekilde muska, insanı kötülüklerden koruduğuna, kısmet sağladığına inanılan, farklı biçimlerde, taşınabilir nesnelere verilen ad olarak da tanımlanmıştır. İnsanlar tarafından taşınan, bazen belli mekânlara yerleştirilerek kötülüklerden koruduğu kabul edilen muska, çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere kadar pek çok inançta görülen büyü ile alakalı kült nesnelere dendir (Bilge 2006: 265, Koşay 1956: 86). Nitekim ilk tek tanrılı din Yahudilikte, muska yasaklanmakla birlikte Tanrı'nın emriyle ve Tanrı'yı hatırlatma amacıyla oluşturulan ve daha sonra kendilerine koruyucu özellik de atfedilen birtakım sembolik eşya veya unsurlar kullanılmıştır. Yahudilikte ele ve alna takılan tefillin, evlerin girişlerine konulan mezusa, elbiselerin dört köşesine yapılan püsküller, meş'um güçlere karşı yapılan kutsama duası, bu anlayışın klasik örneklerindedir. Yahudilikteki kadar yaygın olmayan muskanın Hıristiyanlık'ta kullanımını orta çağlardan itibaren kısmen yaygınlık kazanır. Kudüs'ten getirilen İsa'nın haçından parçalar ilk muska örneklerindedir. Küçük haçlar ve Meryem'i tasvir eden küçük ikonalar da önemli muska çeşitleridir (Demirci 2006: 266).

Arşiv belgelerinde rastlanılan muska ile ilişkili nüsha kavramı ise sözlükte nüsha, yazılı, yazılmış şey, yazılı bir şeyden çıkarılan suret, nüsha, nüşre (Develioğlu 2005: 848) anlamındadır. Nüşre ise muska, efsun, büyü anlamında olup belgelerde geçen "nüshacılık" "okuyuculuk" kelimesinin

muskacılık olarak Türkçeleştiğini göstermektedir (Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Tatbikatı Adliye Kalemi, DH_EUM_ADL 15-06).

Konuyla ilişkili bir başka kelime rukye, büyücü ve üfürükçülerin okudukları şey, afsun; rukye-hân afsuncu, üfürükçü anlamındadır (Develioğlu 2005: 898). Muska ile ilişkili olan rukyeyi Araplar cahiliye döneminde uygulamışlardır. Ancak rukyeyi İslam Peygamberinin yaptığına dair yorum ve iddiaların asılsız olduğu bazı çalışmalarda yer almıştır (Ateş 1993: 103-128).

Benzer şekilde sihir, kelimesi büyü, büyücülük, büyü kadar tesiri olan şey, şiir ve güzel söz söyleme gibi insanı meftun eden hüner, sanat anlamlarındadır (Develioğlu 2005: 952). Bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek; el çabukluğu, göz boyama ve yaldızlı sözler söyleyerek hile ve aldatma işi; şeytanla yakınlık kurup ondan yardım alma ve nesnelere şeklini değiştirme iddiası; kötü ruhlu varlıklar tarafından ortaya konan bazı eylemler ve gösteriler; meydana geliş şekli açık olmayan bir olayı gerçeğe aykırı biçimde gösteren işlemler gibi olumsuz tanımlamaları da yapılmıştır (Çelebi 2006: 268).

Eski Türkçe'de büyü, bügi kelimesinden gelen büyü sihirbaz, din adamı anlamına gelmekteydi (Tanyu 1992: 501). Muska, büyü kavramıyla ilişkili olduğundan büyü, özel birtakım metotlar aracılığıyla herhangi bir fenomeni, olayı etkileme, değiştirme, dönüştürme özelliklerini haiz dinsel eylemdir. Bununla birlikte büyü uzmanlaşmış kişiler tarafından kutsal mekânlarda özel ritüeller eşliğinde icra edilmişse

(Reyhan 2008: 232) de muskayı farklı kılan onun insan tarafından taşınabilir olmasıdır (Bilge 2013: 265). Negatif ve pozitif olabildiğine inanılan büyü işiyle uğraşan, uğraştığı düşünülen kişiler orta çağda Avrupa’da cadılıkla suçlanmış ve cezalandırılmışlardır (Tekin 2015: 310, Aksan 2013: 357-358). Ancak aydınlanmayla gelişen insan hak ve özgürlükleri sayesinde ölümle sonuçlanan birçok cezalandırma ve işkence zamanla sona ermiştir (Aksan 2013: 367).

Eski Türk inanışlarında da muska türü uygulamalar bulunmuştur (İnan 1976: 132). İslam dini büyü, muska gibi uygulamalara karşı olsa da Türkler Müslüman olduktan sonra eski inanışlarındaki muska türü uygulamalar kültürel bir olgu olarak devam etmiştir (Yılmaz 2006: 21-22, Çelebi 2006: 268, Yeşil 2015: 49-38). Olumlu veya olumsuz amaçlar için Kur’an’dan bazı ayetleri birtakım nesnelere üzerine yazarak muska yapılmasına Kur’an’da ve Peygamber uygulamalarında rastlanmaz. Ancak Kur’an’da Yunus suresinin 57., Fussilet suresinin 44. ayetleri gibi onun şifa kaynağı olduğuna dair ayetler (Aydın, 2010:55-68) ve bazı İslam âlimlerinin Allah’ın isim ve sıfatlarından biriyle ve şirke sebep teşkil etmemesi şartıyla muskayı uygun görmeleri muska uygulamalarında etkili olmuştur (Çelebi 2006: 268, Öztürk 2008: 147). Kutsal kitapların dillerinin kutsallığına olan inanç gibi, Kur’an’ın Arapça indirilmesinden dolayı Arap alfabesinin kutsallığına, sır taşıdığına olan inanç, büyüsel bir güç ve kutsallık katması amacıyla Arap harfleri muska formüllerinde, dualarda, reçetelerde kullanılmıştır. Muskalarda kullanılan ayetlerin yanı

sıra, anlamsız harfler ve semboller, putperest döneme ait yazı ve şekiller muskanın İslami bir kavram olmadığını, daha eski dönemlerden beri uygulandığını göstermektedir (Uygun 2012: 214-215). Özetlenirse, olumlu ve olumsuz olağanüstü bir gücü barındırdığına inanılan muskanın manasının antik dinlerden itibaren fazla değişmediği söylenebilir. Muska genel olarak dinsel hatta İslamiliği çağrıştırırsa da araştırmalar muska olarak kullanılan materyallerin İslamiyet öncesine uzanan geçmişi olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli kavramı fal, reml, remmalcılık kelimeleri birbiriyle ilişkili kelimelerdir. Fal kelimesi sözlükte geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla oyun kâğıdı, kahve telvesi, el ayası gibi şeylere bakarak anlam çıkarma şeklinde tanımlanmıştır (Güncel Türkçe Sözlük, 2016). Kelime Arapça olup uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge anlamına gelir. Batı dillerinde genellikle gelecekte haber verme kehanet anlamındaki Grekçe “manteia”, İngilizce’de “maney”, Fransızca’da “mancie” ekiyle yapılan ve fal türlerine göre değişen kelimeler kullanılmaktadır (Aydın 1995: 134).

Fal ile ilişkili olup kum, birtakım nokta ve çizgilerle bilinmeyenden haber verme, anlamlarında olan Reml kelimesinden türetilen, Remmal ise remil döken, fal açan, kayıptan haber vermek iddiasında bulunarak dolandırıcılık eden adam anlamını taşır (Develioğlu 2005: 885). Fal, insanoğlunun kendisi ve çevresiyle ilgili bilinmezleri, geleceği anlamak ve kendi kaderine hükmetme arzusu ve ihtiyacıyla çıkmıştır. Zamanla bu ihtiyacı kar-

şlamak üzere bu işi meslek edinenler çıkmış ve bunlar toplumda itibar görmüşlerdir. Kâhin, sihirbaz, büyücü, şifacı, falcı ve bakıcı gibi isimli kişiler mistik sezgi gücüyle, görünmez varlıklarla temasa geçtiklerini, tabiatteki bazı varlık ve nesnelere durum ve davranışlarını yorumladıklarını ve bu konuda söz sahibi olduklarını iddia etmişlerdir. Eski Mezopotamya, Yunan, Hitit, Roma, Çin, Hint'ten tek Tanrılı toplumlara kadar bu tür uygulamalar görülmüştür. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininde falcılık yasaklanmakla birlikte mensupları arasında çeşitli şekillerde devam etmiştir.

Birbiriyle ilişkili olan fal, muska, büyü, reml, sihir, rukye, efsun vb. ile ilgili uygulamaların toplumun sosyal ve dinsel hayatında önemli yer edinmesi insanoğlunun içinde bulunduğu maddi ve manevi koşulları anlamak, maddi ve manevi sorunlarına çare bulmak, geleceği önceden görmek ve hayatını en iyi şekilde yaşamak arayışlarının bir tür yansımasıdır. Genel olarak tek Tanrılı dinlerde yasak olan fal ve muska ile ilişkili uygulamalar, dinlerin açık emrine rağmen varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı'da 19. Yüzyıl Öncesinde Muskacılık, Falcılık Gibi Uygulamalar

Osmanlı Devleti arşiv belgelerinde remmal (7 Numaralı Mühimme Defteri, 1994; 5 Numaralı Mühimme Defteri, 1994) falcı (12 Numaralı Mühimme Defteri, 1994) lakaplı isimlere tesadüf edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, adli, mali, örfi, idari, içtimai kararlarını ihtiva eden mühimme defterleri dışında birçok belgede rastlanan bu lakaplar soyadı uygulamasının olmadığı dönemde bireylerin

kimliklerini belirlemeye yardımcı olmuştur. Devletin toplumla ilişkisinde yüzlerce aynı isme sahip kişinin kimliklerini belirlemek lakabın ayırt ediciliğiyle mümkün olmuştur. Kimliklerinin belirlenmesinde ayırt edici bir özellik olarak lakaplar insanların mesleklerini, yaptıkları işleri, bedenlerindeki herhangi bir özelliklerini ya da memleketlerinin adlarını (Özkan 1998: 181) gösterebilmiştir. Ayırt edici bir özellik olan bu lakaplar devletin vergi, askerlik, hukuk ve başka toplumsal uygulamasında kayıtlarını tutarken önemli bir görev yapmış ve bir nevi soyadı gibi işlev görmüştür.

Çalışmanın konusuyla ilgili olan bu tür lakapları taşıyan kişiler fal baktıkları ya da muska yaptıkları için değil şekavet ve eşkıyalık gibi suçları nedeniyle mühimme defterlerinde isimleri geçmiştir. Burada dikkati çeken husus Osmanlı Devleti bu tür işlemlerle uğraşanlarla ilgili herhangi bir yaptırıma gitmemiş, eskiden beri gelen sıradan bir uygulama olarak görmüştür. Hatta Osmanlı Devleti hiyerarşisi içinde görevli olan münecimler, ibadet saatleri, mübarek gün ve gecelerin belirlenmesinde olduğu kadar uğurlu saatleri belirlemek gibi geleceğe dair bazı öngörülerde bulunmaya çalıştıklarını göz önünde bulundurulduğunda fal uygulamasının yasaklanmaması daha kolay anlaşılabilir (Aydüz 1995: 159).

Ancak Osmanlı Devleti bu işlemlerle halkı dolandıran kişilere karşı ceza uygulamasına yönelmiştir. Nitekim 16. yüzyılda remmallık, falcılık, gayıptan haber vermek gibi işlemlerle uğraşarak halkı dolandıran Mağribli birisinden bahsedilmiştir (Yüksel 2010: 98). Bu kişi Kastamonu hapishanesinin

den kaçma teşebbüsünde bulunmuş, Kangırı'da tekrar hapsedilmiştir (3 Numaralı Mühimme Defteri, 1993: 1301). İslam dininde yasaklanan bu uygulamaların, Osmanlı'da yasaklandığına dair herhangi bir örneğe şimdilik rastlanmamıştır. Ancak bu işlerle halkı dolandıran kişilere yönelik cezalandırma boyutuna önem verilmiştir.

Normal karşılanan bu tür uygulamalar dolandırıcılığa dönüşünce devlet bazı tedbirler almıştır. 19. yüzyılda da bu işlerle halkı dolandırarak maddi kazanç sağlayanların üzerine gidilmiştir. Rastlanan belgelerde bu tür dolandırıcılar arasında yine Mağribli Afrikalı Müslümanlar bulunduğu dikkat çekmiştir. Ekonomik ve sosyal sıkıntılar sebebiyle bu tür uygulamalar Afrikalılar arasında yaygınlaştığı ilerde verilecek belgelerden anlaşılacaktır.

19. Yüzyılda Muska ve Fal ile İlgili Uygulamalar ve Kitaplara Karşı Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Rönesans ve Reform'la, Avrupa'da akla dayalı olmayan birçok uygulamanın yanı sıra büyü ve büyücülük iddia ve faaliyetleri sona ermeye başlamıştır. Daha önce anlamakta zorluk çekilen çeşitli hastalıkların ve doğal afetlerin akılcı açıklaması sayesinde akıllı ve bilimi temele alan hayat görüşü gelişmiştir. 19. yüzyıl dünyada ve Osmanlı'da büyük alt üst oluşların ve yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Batı Avrupa'da başlayan teknik ve sosyal yenilikler Avrupa merkezli bir dünya anlayışını Avrupalılar için olduğu kadar dünyanın diğer toplulukları için de kaçınılmaz bir hâle getirmiştir. Bu anlayış Osmanlı'ya ıslahatlar şeklinde yansımıştır. Devleti kurtarmak için yapılan Avrupa tarzı

yenilikler sayesinde Avrupa akıl, bilim ve toplum anlayışı sızıntı şeklinde de olsa girmeye başlamıştır. Devlet eliyle başlayan ıslahatlar sivil hayatta halkın birçok alışkanlık ve uygulamalarını -bu bağlamda falcılığı, muskacılığın- eleştiren aydınları yetiştirmiştir.

Bu aydınlardan¹ Avanzade Mehmet Süleyman *Tılsım, Sihir, Büyü Bizdeki Tesirât ve Tatbikâtı* adlı kitabında görüşlerini şöyle savunmuştur: Medeniyet ve irfan çağında bulunmasına rağmen en medeni ve gelişmiş toplumlarda bile böyle inançlara rastlanmaktadır. İnsanın yapısında garip şeylere inanma veya garip şeylerin tesirinde kalma eğilimi vardır. Mesele, Türklerde bir kadının, atın, evin uğursuz olduğuna inanıldı mı bunun nedeni açıklanamaz. Bazı kimselerin belirli günlerde tırnak kesmemesi, tıraş olmaması, yatak odasının kapısını kilitlemeden uyumaması, eve girip çıkarken önce sağ ayaklarını atması, iki köpeğin arasından geçmemesi yüzlerce gibi garip inanışlar sorgulandığı zaman bunlara cevap verilemez. Bazı kimseler ise ne rahmani ne şeytani hiçbir şeye inanmazlar, her şeyi tabiata atfederler ve hiçbir şeyden korkmazlar. Yine daha başka bazı kimseler ise hiç çalışmadan ve sebat etmeden oturdukları yerde mutlu yaşamak, emellerine kolayca nail olmak isterler. Bu yüzden sıkıntıları aşmak, engelleri kaldırmak için gayri meşru yollara, hocalara büyücülere en çok yönelenler kadınlardır. Falcı, büyücü, tılsımcı, remmalcılara kalplerini bağlar onlardan yardım beklerler. Bunlar dolandırıcı ve şarlatan olup şarkta daha fazladır. Bu işlerle uğraşan dolandırıcılara karşı hükümetin sorumluluğu vardır. Bakkal, attar gibi dükkânların kapı

ve camları “*birtakım eşkâl ve hurûf-u acibe*”² ile süslenmiş, kapalı, esrarengiz dükkânlarda neler yapıldığından hükümetin haberi olmadığı gibi bazıları da yabancı tebaası olduğu için hükümet bir şey yapamamıştır (Avanzade 1330 (1914): 8). Gerçekten de Avanzade’nin eleştirdiği gibi bu işlerle uğraşanlar arasında Osmanlı tebaası olmayan yabancıların bulunduğu, dükkân sahibi oldukları belgelerde görülmüştür (DH_EUM_ADL, 15-06).

Avanzade’ye göre, kadınlar arasında yaygın olan bu tür inançlar sebebiyle muska yazdıran kadınlar sahtekârların eline düşerek para kattırılmışlardır. Bazı erkekler ise bir kızı iğfal için nüsha, bir erkeği bir yere gitmekten men için tılsım, evlenen kişilerin ilk gece birleşmelerini engellemek gibi kötü niyetlerle büyü yaptırmışlardır. Yine de bazı günleri uğurlu veya uğursuz görüp çamaşır yıkamama gibi batıl inançların çoğunlukla kadınlar arasında görüldüğünü savunmuştur. Kadınların kendisine güvenmemesini belirten Avanzade’ye göre, Meşrutiyetin getirdiği özgürlükten en fazla kadınlar yararlanmış, çarşafı incelmış, daraltılıp kısaltılmış, peçeler neredeyse kalkmış, boğaz kısımları açılmış, sokaklara çıkmaya başlamış ve pek büyük gelişme belirtileri göstermişlerdir. Ancak kadınlar hayalcidirler, hayalciliğin sebebi çocukluklarında okutulan hayal dolu kitaplar olup kadınlara yanlış eğitim verilmiştir. Bu tür kitapları satan Müslüman kitapçılar memlekete büyük kötülük etmişlerdir. Avanzade’ye göre, kadınların “*muğayir-i fen ve hakikat şeylere kapılmaktaki meylan(eğilim) ve isti’dâdı(yetenek) hep bu kabîl âsârın mevcudiyetiyle*” başlamıştır. Fen ve

gerçeklere uymayan kitapların özelliklerle kadınları etkilediğinden yakınmış, kapitülasyonlardan yararlanan kitapçı ve matbaaların bastıkları, sattıkları eserleri okuyan kadınların kandırıldığını, aile saadetlerini bozduklarını, batıl inançlara kapıldıklarını vurgulayıp bunları okumamalarını istemiş ve diyanet bakımından yanlışlığını, dünya ve geleceklerini berbat ettiklerini de ilave etmiştir (Avanzade, 1330:5-12).

Avanzade eserinde ahkâm-ı nücum (yıldızların hükümleri, kanunları) başlığı altında ilmü-l-ihtiyarât, ilmü-l-reml, ilmü-l-kur’a, ilmü-l-tayre ve zecr kavramlarını açıklamıştır. Ahkâm-ı nücum ilm-i nücumun (yıldız ilmi) alt dalı diyerek yıldız ilmi ile yıldızların kanununu birbirinden ayırmıştır. İlm-i nücum hesapla bilindiğinden matematiğin bir alt dalıdır. Ahkâm-ı nücum ise “tab’iatın âsâr-ı delaletiyle” bilindiğinden tabiatın bir kolu veya alt dalıdır. İlm-i ihtiyarât, vakit ve zamanın durumu, oluşu hakkında, bir işin yapılacağı zamanın hayır mı, şer mi olduğundan bahseden ilimdir. Güneşin, yıldızların durumuna göre işin iyi mi kötü mü olacağını söyler, gizli bir ilim değildir. İlm-i reml, on iki şekil ile bir meselenin geleceğine dair şekillerden anlam çıkarılan, tecrübeye ve tahmine dayanan ilim olup İdris Peygambere verilmiş mucizedir. Avanzade, fal ve muska gibi şeyleri eleştirse de reml’i biraz farklı değerlendirmiştir. Ona göre reml, Peygamberlere ve velilere verildiğinden Peygamber ve veliler dışındakiler, bu işi meslek hâline getirenler yanlış yapmışlardır. İlmü-l-kurra’; gelecekte olacak durumlara ilişkin bir ilimdir. Reml’e benzer ancak bunun gösterdiği deliller, remle göre daha zayıftır.

İlmü-l-tayrat ve-l-zecr falın zıttı bir ilimdir. Falda istenilen şeyi istemeden önce bilme, zecrde ise bir hususu istemekten sakınma uğursuz sayma vardır. Peygamber bunu da yasaklamıştır (Avanzade 1330: 13-19).

Avanzade, eserinde sihirin alt dalı olarak gördüğü başka kavramları açıklamış, Avrupa'da ünlü bir tıpcı olan Mors'un bu konudaki eleştirilerine yer vermiştir. Mors'a göre salonlarda bakara³ masalarında inançsız olan insanlar ne rahmana ne şeytana inanmışlar, 13 gibi bazı sayıları, günleri uğursuz veya uğurlu görmüşler, gençlerin zihinlerini bulandırmış, hayalperestliğe itmişlerdir.

Avanzade'ye göre, Allah insana öyle yetenekler vermiştir ki 20. asırda medeniyet, bilim ve teknolojiye yaptıklarına dikkatle bakıldığında aciz ve küçük insanın nelere kudreti olduğu görülecektir. Tılsım, sihir, büyü ve benzeri şeyler o "*kuvvet ve kudret*"ten başka tabirle "*ihтираât ve keşfiyât-ı harikulade*"den yani keşif ve icat kudretinden kötü niyetle yararlanılmasından doğmuştur. Hâlbuki Allah her şeyi insanın iyiliği için yarattığı gibi insanı da iyilik yapmak için yaratmıştır. İnsanın "ıslahı ve terbiyesi", gelişmesi, medenileşmesi için din ve mezhepler kurulmuştur. Avanzade, neden bu kadar hayati ve toplumsal teşkilatlar kurulduğu sorusuna "*hep insanıyeti ıslah için değil mi*" sorusuyla cevap vermiştir. Remmallar, tılsımcılar, büyücüler nasıl çirkinse bunlardan faydalananlar "*menfur ve mel'ûn*" mahlûklardır. Hükümet tahkikâta bulunarak nerede "*havâce*" nam ve kıyafetinde "*okuyucular, tılsımcılar, remmallar varsa*" derhal bunları yasaklaması gerekir. Hoca ismi kötü yo-

rumlanmamalıdır ancak "şarlatanların çoğu bu nam ve ünveandan istifade" etmektedirler. Avrupa ve Amerika'da tılsımların, hamailerin yaygınlaştığı, hamailere (muska, tılsım), nüshalara aklı olanın kapılmayacağı, bu yüzden nice canlar ve paraların heba olduğu eleştirileriyle devam etmiştir (Avanzade 1330: 30-33).

Girişte tanımı açıklanan falın bir türü olan Reml hakkında bir kitaba rastlanmıştır. Avanzade'nin eserinde eleştirdiği türde bir kitap olup ismi *Esrar-ı Reml'dir*. Kitapta, elime para ve mal geçer mi, çıkan mal geri gelir mi, yolculuk var mı, yolculukta hayır var mı, yolculuk ne cihete olacak, geleceğim nasıl olacak, bu iş hayırlı mı değil mi, muradım husule gelir mi, makam ve memuriyet olur mu, gurbette bulunan adam ne hâlde, gelir mi, sağ mı, evlilik olur mu, evladım olur mu, kız mı erkek mi olacak, haber ve mektup var mı, davayı kazanır mı, rakip ve muarız var mı gibi başlıklarda remle nasıl bakılacağı anlatılmıştır (El-Şayh Hamid Fazlullah 1335(1919): 1-16). Avanzade'nin, eleştirdiği gibi bu işin fiilen yapılışı kadar, kitapları da para kazanma yolu hâline gelmiştir.

Avanzade'nin, İzdivacda Büyücülük isimli bir başka kitabında halk arasında buna "*bağlanmak*" veya "*bağlatmak*" denildiği ve olağan bir durum olarak görüldüğü değerlendirmesi yapılmıştır. Avrupa'da "*anofrodizi*" denilmiştir. Avanzade, bunu engellemek için kuvve-i maddiyeden mi yoksa maneviyeden mi yararlanıldığı, yoksa tıbbi ilaç mı verildiği sorularını sormuştur. Tıp, anofrodiziyi doğrulamışsa da tıpla halk inancı arasında ciddi fark vardır. Avanzade'ye göre, tıbbi açıdan bağlamak, çözmek mümkündür. Böyle

vakaları anlatan büyüklerin ve halkın bildiği yalan değil ama yanlıştır. Eski adamlar çözmek için hazırladıkları, sır deyip içeriğini kimseye söylemedikleri karışımlar vermişlerdir. Eskiden beri bunun için kullanılan bitkiler tıpla açıklanabilir. Meşhur doktorlardan birine göre “*sihir ve büyü ile veya buna mümasil bir kuvve-i hafıyye ve harikulade*” ile bağlamak mümkün olmayıp, böyle şeylere cahiller inanır. Avanzade, Avrupalı doktorların üzüntü, korku gibi olumsuz duyguların etkisine dair kanaatlerini de aktarmıştır. Eskiden verilen ilaçların maddiyattan ziyade maneviyatı etkilediği iddiasıyla meseleyi akıl ve bilim ölçüğünde açıklayıp, büyü ve sihir uygulamalarının aslı olmadığını savunmuştur (Avanzade 1336 (1920): 1-15).

Avanzade dışında bu konularla ilgili farklı bir yaklaşımla kaleme alınmış, bir başka esere rastlanmıştır. Yazarı belli olmayan *Tılsım Nedir ve Ne Tesir Yapar* isimli çalışma sosyolojik bakışla ele alınmıştır. İlk insanlarda sadece yemek, içmek düşüncesi olup doğa ve bazı hayvanlar karşısında zayıf kalmışlardır. Bazı hayvanların güçlü özelliklerine sahip olmak isteyen ilk insanlar, hayvanlara saygı göstermişler, giderek tapmaya başlamışlardır. O hayvanın resmini taşta kazımışlardır. İnsanda zekâ ve merak arttıkça yaptıkları hayvan resimlerine korkarak dua etmişlerdir. Tesadüfen duanın ardından hayırlı bir şey oluyorsa onlara karşı şükranla veya kötü bir şey oluyorsa korkuyla yaklaşmışlardır. O zamandan beri tılsımlar insan hayatında yer almıştır. Hristiyanlar savaşa giderken silahlarının üzerindeki bazı hayvan resimlerini, eşyalarını zaferin sebebi olarak değerlendirmişlerdir.

Tılsımlardan mevcudu korumak ve karşıdakini kahretmek gibi amaçlar beklenmiştir. Devamında şunlar yazılmıştır:

“*gerek te’siri hakikaten mevcut olsun ve gerek kanaat-ı ammeden dolayı tahassul etmiş bir vâhime bu te’siri vücuda getirsin herhalde tılsımlara ehemmiyetsiz bakmak doğru değildir. Çünkü bir takım meçhul te’sirât ile muhât bulunduğumuz muhakkaktır. Binaenaleyh bu kadar asırlardan beri devam edip gelen bir kanaati ceffe’-kalem inkârda faide yoktur. İhtimal ki zarar vardır. Mutalaat-ı mesrûdeye binaen tılsımları tanımaya gayret etmeli. Maksat ve meramları, hakikati meçhulümüz olmakla beraber birçok asırların tahrip edemediği bilakis takviye eylediği bu şeylere karşı lâ-kayd kalmamalıyız.*”

Meçhul yazar, başlangıçta meseleye sosyolojik yaklaşmış, sonra asırlardan beri yıkılmayan bu tür şeylerin bir anda inkâr edilmemesi, kayıtsız kalınmaması, tanınması gerektiğini savunmuştur. Muskanın nazarlıklardan farklı olduğunu, muskadan “*sihirkârane bir tesir*” beklendiğini, genellikle saadet için kullanıldığını, eskiden hastalıklar için kullanılan muskanın tesirinin tecrübeyle sabit olduğunu ve dünyanın her tarafına yayıldığını savunmuş ve şifalı taş olarak adlandırılan çeşitli taşları tılsım olarak tanıtmıştır. Bu görüşleriyle yazarın, biraz kafası karışık izlenimi edinilmiştir.

Meçhul yazar, tılsımların nasıl ve ne amaçla kullanıldığına dair bilgi vermiş ve şu sözleriyle bitirmiştir: “*Herşeyin bir künhü, bir ruhu vardır. Buda bizi ihâta eden kuvvet-i gayr-i meriyyenin bir cüz’üdür. Kendisini*

tanımak istemeyenlere bu ruh kendini tanıtır.”

Yazar, tılsım, sihir, muska gibi kavramlara ve uygulamalara Avanzade'ye göre daha farklı bakmıştır. Animizme benzer bir bakış gösteren meçhul yazar, Avanzade'nin aksine bunların ret yerine tanınması gerektiğini söyleyip savunmuştur. Bununla birlikte tılsım, sihir, muska gibi kavram ve uygulamaları, henüz sebebini tamamen bilmediği bir gerçek olarak değerlendirmesini şüpheci ve Avrupa akılcılığının etkisi olarak da görmek mümkündür.

Osmanlı'da matbaanın yaygınlaşması ve basım-yayım faaliyetlerinin artmasıyla düzenlemelere gidilmiş, basım-yayın faaliyetlerine 1857'de denetim getirilmiştir. Meclis-i Maarif ve Zabtiye tarafından incelenen eserler uygun görülürse basılabilecektir. Zararlı görülen kitap ve risaleleri basanların ellerindeki kitaplara zabıta el koyacaktır (Düstur 1289: 227-228). Akılcı bir toplum oluşturarak devleti kurtarmaya çalışan Osmanlı yöneticileri okunacak kitapları denetlemek suretiyle kültür ve eğitim hayatını denetim altına almış, bu bağlamda fal, büyü içerikli bazı kitapları zararlı görmüş, yasaklamıştır.

Nitekim 1893'te Tarsus'ta, fal konulu *Kura'tü-l-tuyur* isimli kitabı bulunduran kitapçı Adana valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine (Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi, DH_MKT 24-01-01) bildirilmiş, kitap Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü tarafından incelenmiş, “öteden beri avam beyninde müsta'mel olan fal kitapları nev'inden *Arabi bir risale*” olduğu anlaşılmıştır (DH_MKT, 24-02-01). Eski dönemlerde yazılan kitabın Maarif Nezare-

ti tarafından incelenmesi istenmiş (DH_MKT, 24-03-02), neticede zararlı kitaplar cetveline ismi yazılmıştır (DH_MKT, 24-4-1). Kitap hakkında diğer vilayet ve kurumlara yazılan tezkerede kitabın Osmanlı topraklarına girmesinin yasaklanması, nüshalarının toplattırılması, imha edilmesi emredilmiştir (DH_MKT, 24-5-1).

19. yüzyılda millî devlet anlayışıyla merkezileşme politikası birlikte gelişmiş, eğitim ve kültür hayatının devlet denetimine girmesi bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır. Merkezî otoriteyi kurmaya çalışan Osmanlı, Maarif Nezareti aracılığıyla sadece okulları değil basın-yayın faaliyetlerini denetleyerek kültürel hayatı yönlendirmeye çalışmıştır. Bu faaliyetler devletin kurtarılması için yapılırsa da kültür ve eğitim hayatı Avrupa tarzında akılcılığın rüzgârından etkilenmeye başlamıştır. Akla uymayan fal, büyü gibi inançları eleştiren Avanzade gibi aydınlar yetişmiştir. Kültür hayatının denetlenmesi için gerekli olan kanun ve yönetmelik ihtiyacı hukuki ıslahatları gerektirmiş, bu tür kitapların basılması, bulundurulması durumunda yaptırımlar düzenlenmiş, falcılıkla ilgili kitaplar zararlı görülerek toplattırılmıştır.

Fal kitaplarının toplandığı anlaşılmakla birlikte fal bakanlara ceza verildiğine dair herhangi bir düzenlemeye şimdilik rastlanmamıştır. Muskacılık ve üfürükçülük yapanlar hakkındaki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla alışıl gelmiş, sıradan bir durum olduğu için falcılık yapanlar hakkında herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamış ancak bu iş dolandırıcılığa dönünce yaptırım arayışına girilmiştir. Öte yandan kültür hayatının

denetlenmesiyle birlikte bu tür işleri ortadan kaldırmak daha akılcı bir toplum yapısı oluşturmak için dinsel referanslara yönelme başlamıştır.

19 Recep 1276/11 Şubat 1860 tarihli bir belgeye göre Bağdatlı, Mağribli ve Kürtlerden bazı kimseler dükkânlarda, şurada burada ikametle rukye-hanlığı, remmallığı san'at edinmişler, vefk/tılsımlı dua (Develioğlu 2005: 1143) ve nüsha vermek gibi yalanlarla halkı kandırmışlardır. Bu tür tavır ve lafların şer'an ve aklen caiz olmadığı gibi zihinleri karıştırdığı vurgulanmış ve ortadan kaldırılması için gerekli olan yasaklama için Şeyhülislam'dan görüş istenilmiştir (Sadaret Mektubî Kalemî ve Devair, A_MKT_NZD, 62-01-01). Şeyhülislamlık istişari mahiyette bir kurum olmakla birlikte yapılan işe dinî meşruiyet ve gerekçe sağlanmasında verilen fetvalar toplum için önemli olmuştur (Yakut 2005: 26-30, Uzunçarşılı 1998: 173-179). İslam dininin kurallarına uymadığı bilinmekle birlikte yasaklamanın sebepleri hakkında Şeyhülislam'dan görüş istenmesini, ıslahatları halk nezdinde meşrulaştırma çabası olarak görmek gerekir. Zira Osmanlı ıslahat tarihi yapılan yeniliklerin dine uygun olmadığını iddia edenlerin isyanlarıyla doludur. Bu sosyal ve tarihî gerçekler, yapılan ıslahat ve yeniliklerin dine uygun ve meşru olduğunu anlatacak dinsel bilgisine güvenilen bir otoritenin görüşünün alınmasını gerektirmiştir. Osmanlı yöneticileri, akılcı olmayan uygulamaları kaldırıp akılcı bir toplum yapısı kurarak devleti kurtarmak istemişlerdir. Hâlbuki Avrupa'da akılcılık tam tersine toplumun kiliseye karşı bir mücadelesi şeklinde başlamıştır.

Şeyhülislam'dan fal, muska türü uygulamaların yasaklanması hakkında görüş istenirken İslam'ın akla ve bilime verdiği önemi vurgulamak -halk içinde yaşayan bu inançlara karşı- ıslahatları yaparken toplumun kendi dinsel ve kültürel referanslarına dayanarak özümseme/özümsetme çabası olarak da değerlendirmek gerekir. Dinsel duyguların güçlü olduğu geleneksel toplum yapısında -hızla değişen dünyaya ve yeniliklere uyum sağlamak ve özümsemek için- dinsel referanslara başvurmak devlet yönetimi açısından kaçınılmaz bir durum hâline gelmiştir. İlmine ve sözlerine değer verilen şeyhülislamlık makamı, akla mantığa uymayan uygulamaların kaldırılmasında devlete yardımcı olmuştur.

Dinî kurumların başı olan şeyhülislamlık, devleti modernleştirme çabasında etkin bir hâle getirilmeye çalışılmıştır. Yeniliklere dinsel gerekçelerle itirazın bol olduğu Osmanlı'da, şeyhülislamlık verilecek cezayı dinsel temellere oturtup meşrulaştırma işlevini taşımıştır. Nitekim Avanzade de fal muska gibi şeyleri akılcı olmadığını, hurafe olduğu gerekçesiyle eleştirirken İslami referanslara dayanmıştır.

Devletin Kurumlarına Yansıyan Şikâyetler

Ebeveynlerinin sihirbazlıkla uğraştığından şikâyetçi Kadriye Hanım'ın 21 Kanunisanı 1299/2 Şubat 1884 tarihli dilekçesine göre babası ekmek parasına muhtaç iken validesinin "*ef'al-i mefsedet kârane ve harekât-ı nâ-meşru' sihirbazânesi*" sayesinde servet sahibi esnaf olmuştur. Sarayda görevli bazı kimseler sihir yaptırmak için evlerine gelmiştir. Bu işlerden vazgeçmesini isteyen Kadriye'nin bun-

ları ifşa etmesinden çekinen annesi, kızını hapsedmiş, gaddar davranmıştır. Canını tehlikede gören Kadriye evlerine yakın yerde ikamet eden saray çalışanlarından Yusuf Bey'in annesiyle kız kardeşinin yolunu gözetlemiş, durumu onlara anlatmış, dilekçesi onlar aracılığıyla gönderilmiştir (Yıldız Perakende Maruzatı, Y_PRK_SGE, 31-01-01). Kadriye ifadesinde saray görevlilerinden çamaşırcılık yapan kimselerin annesiyle odaya kapanıp çamaşırları okutup sihir yaptıklarını, kapıyı gizlice dinlediğini anlatmıştır (Y_PRK_SGE, 31-03-01).

Muska ve falcılığın diğer din mensupları arasında da görüldüğü ifade edilmişti. Nitekim, Osmanlı tebaasından bir Rum, 18 Teşrinisani 1306'da padişaha muska yapan Ermeniler hakkında ihbarda bulunmuştur (Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezaretî Maruzatı, Y_PRK_ZB, 97-02-01). Yorgi Papasoğlu'na Üsküdar'da bazı Ermenilerin birtakım okumalar ve yazmalar ile padişahı rahatsız etmek istediklerine dair verdiği ihbarın ayrıntıları sorulmuş, anlaşılması biraz zor ve ilginç bir konuşma gerçekleşmiştir. Yorgi, ihbar ettiği Ermenilerin 1865'ten beri büyücülük yaptıklarını, kurban bayramında açığa çıktığını fakat kendi üzerlerine düştüğünü söylemiştir. Büyüyü ne için yapıyorlardı ve kurban bayramında açığa çıktı ne demektir sorusuna, büyü yaparak kendisini bayılttıklarını parasını çaldıkları cevabını vermiştir. Kiraladığı handan dışarı atıldığını, şikâyet ettiğini fakat bir şey yapılmadığını, fakir olduğu için işin arkasını bıraktığını söylemiştir. Yorgi'nin yukarıda aslına dokunmadan özetle verilen ifadesi tuhaf, karışık olup akıl sağlığı hakkında şüpheler uyandırmıştır.

Nitekim devamında 1865'ten beri bu adamları gördün mü büyü yaptıklarını biliyor musun sorusuna, görmediğini fakat büyü'nün hâlâ etkisinde olduğunu, nihayet kurban bayramında kendi üzerlerine düşürttüğünü yoksa padişahın üzerine düşecekti cevabını vermiştir. Yorgo'ya yeni sorular yöneltilmiştir: "Büyünün işlediğini neden bildin? Efendimiz üzerine neden düşecekti? Sonra sen onların üzerine nasıl düşürttün?" Yorgi şöyle cevap vermiştir;

"Beni o vakitten beri sıkıştırıyorlar, bunaltıyorlar ondan bildim. Efendimizin üzerine düşüreceklerini kendim bildim. Sonra kendim okudum, yazdım. Efendimiz üzerine düşürmedim. Kendi üzerlerine düşürttüm. Kurban bayramında açık verdi."

Büyüleri bozmayı veyahut yapanların üzerine düşürme ilmini biliyor musun sorusuna, bildiğini, kendisinde nefes olduğunu, okuduğunu, kurban bayramında üzerlerine düşürttüğünü söyleyerek benzer cevapları tekrarlamıştır (Y_PRK_ZB, 97-02-02).

Akıl sağlığı hakkında sorular oluşturan bu tuhaf ifade hakkında zabıta nazırı görüşünü bir rapor hâlinde belirtmiştir. Zabıta işleri nazırına göre "Böyle şeyler şayan-ı itimad olmamakla beraber bu işte başka bir maksat olmak ihtimaline mebni ihtiyaten" Yorgi sorgulanmıştır. "ifadelerin renksizliğine ve şekl-i kıyafetinin perişanlığına nazaran kendisi bana nakısu'l-akl veyahut karışık bir adam" (Y_PRK_ZB, 97-01-01) gibi görünmüştür. Ermenilerin padişaha büyü yaptığını iddia eden ihbar ciddiye alınmamış, tedbir amacıyla sorgulanmıştır. Yorgi'nin ifadesi, giyim kuşamı, akıl sağlığı hakkında şüpheler uyandırmıştır.

Yine bir başka ilginç örnek Kudüslü falcılık ve okuyuculuk yapan Hacı İbrahim ile ilgili olup, şehremneti müfettişi Çerkes Salih'i şikâyet etmiştir. Buradaki durum önceki şikâyetlerden farklıdır. Maaşının artmasını isteyen Salih, gerekli makamlara yazmış ancak işi olmayınca İbrahim'den çare bulmasını istemiştir. İbrahim, müfettiş Salih'in evinde birkaç gün kalması gerektiğini söylemiştir. Sekiz gün, sekiz gece Salih'in Cihangir'deki evinde kalan İbrahim, müfettişin aldığı kaşıklara bir şeyler yazmış, evin bahçesine gömmüş ve para alarak kaybolmuştur. Tophane'de fala bakan İbrahim'in yanına gelen Salih, işinin olmadığını söyleyerek hakaret ve tehditte bulunmuştur. İbrahim, okuma yazması olmadığını, reml ve fala bakmaktan başka şey bilmediğini, Salih'i "iğfal ile birkaç kuruş koparmak için tertip ettiğini" ihbar ve şikâyet etmiştir.

Salih ise ifadesinde şunları anlatmıştır: Salih'in eşi belediyede boş bulunan müfettişliğe Salih'i tayin ettirmek için Salih'in haberi olmaksızın dilekçe vermiştir. Dilekçe verildiğini sonradan öğrenen Salih, bu işin yani müfettişliğe tayin işinin olup olmayacağını anlamak için İbrahim'e gitmiş, İbrahim ise işinin olacağını fakat bazı hizmetlere başvurmak gerektiğini söylemiştir. Salih, İbrahim'i evine götürmüş, yedi sekiz gün bir odada oturtmuş, tütsü ve bazı malzemeler için para vermiştir. Sonra kaşık isteyince kaşıkları satın almış, bir kurban parası ve iki mecediye vermiştir. İncelenen bahçede kaşıklar bulunmuş, İbrahim'in evinde remle yönelik evraklar ele geçirilmiştir (Y_PRK_ZB, 65-01-01).

Burada falcının işinden memnun

kalmayan Salih tarafından tehdide uğrayan falcı Salih şikâyetçidir. Yani fala bakan kişi falına baktığı kişiyi şikâyet etmiştir. Hâlbuki dolandırılan Salih'tir. Öte yandan Salih'in ifadesi de tuhafıklarla doludur. Salih ifade verdiği sırada müfettiş olmuştur ki bu durumda İbrahim'e dolandırıldığı iddiasıyla birlikte işinin olmadığını söyleyerek hakaret etmesi ilginçtir. Dolandırılan kişinin şikâyetçi olmaması, tam tersine dolandıran kişinin dolandırdığı kişiden şikâyetçi olması ve dolandırdığını itiraf etmesi biraz da komik bir örnektir. Dolandırılan Salih'in şikâyetçi olmamasının nedeni yasal boşluklar da olabilir. Öte yandan İbrahim'in dolandırıcılık yaptığını itiraf etmesi, bu nedenle tehdide uğraması, şikâyetçi olması ilgi çekici davranışlardır.

Zabıta nazırı "Hacı İbrahim'in reml etmek vesilesiyle halkı dolandırmakta olduğu suret-i ihbar ve itirafıyla müsbet ve Salih Efendinin velev ki dediği gibi işinin tervici için olsun böyle bir remlciyi evinde bir hafta kapaması calib-i nazar" bir durum olduğu yorumunu yapmıştır. Yani zabıta nazırına göre, İbrahim'in suçu kesindir ancak Salih'in böyle birini bir hafta evinde tutmasına şaşırmıştır. Yasal düzenleme olmadığından her ikisi hakkında ne yapılacağına dair talimat beklediğini bildirmiştir (Y_PRK_SGE, 65-01-01).

Bu işlerle uğraşanlar arasında kaybedilen topraklardan gelen göçmenler de bulunmuştur. 9 Haziran 1331'de (22 Haziran 1915) Üsküdar'da Şeyh Camii Şerifi civarında Tunus muhacirlerinden okuyucu El-Hac Mehmet El-Haddad şunları anlatmıştır: Fransızların tecavüzleri üzerine

Tunus'tan göçüp Üsküdar'a yerleşmiş, 26 senedir ailesinin geçimini meşruiyet dairesinde kazanmaya çalışarak hazine-i millete yük olmamıştır. Tunus'tan beri "*Kur'an-ı Kerim'in esrarı yolunda ve şer-i şerifin daire-i cevazı dâhilinde*" isteyenlere Allah'a sığınarak hastalara, dertlilere okuyucu ve nüsha yazıcılığıyla günlük yevmiyesini kazanmaktadır (Dâhiliye Nezareti Tatbikâtı Adliye Kalemi, 15-08).

Yukarıda bahsedilen İslam'da okuyuculuk, muskacılık yasaklanmasına rağmen Kur'an'ın şifa olduğuna dair ayetlerin mevcudiyeti bu işin halk tarafından normal karşılandığını göstermektedir. Yaptığı işin meşruluğunu savunan El-Haddad bu işi yaparken "*menfaat-ı maneviye temininden başka kimseye iras-ı mazarrat etmemiş ve hiçbir suretle müddei veya müddei-i aliyeye sıfatıyla*" hükümet kapısına uğramamıştır. Mahallenin güvenini, sevgi ve saygısını kazanarak muhtar ve ihtiyar heyeti üyeliğine girmiştir. Mesleğinde sadık ve işinin ehli olduğunu, beş altı tane şahadetnamesi bulunduğunu, her sene temettü vergisi ödediğini yazmıştır. Bu ifadeler ilk anda muska ve üfürükçülükten devletin vergi aldığını düşündürmekteyse de bu işle meşgul olanların bakkallık, aktarlık gibi başka işler yaptıklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Temettü vergisi, sanat ve ticaretle uğraşan herkesten alınan vergi olduğundan şimdilik verginin muska, okuyuculuk ve üfürükçülükten değil yaptığı diğer işten alındığı düşünülmektedir (Arslan 2002: 57-86, Kızılkın 2008: 57-66, Şahin 2013: 45-57).

Hakkında hiçbir şikâyet olmamasına rağmen El-Haddad'ın dükkânı Mayıs 1331 (1915)'de kapatıldığını

dan mağdur olmuş, sermayesi, malı ve mülkü bulunmadığından ailesini geçindirememiştir. Kendisi gibilerin Beşiktaş taraflarında icra-yı sanat ve "*feth-i bab-ı istirzak*" (rızk kapısını açmak) ettiklerinden kendisinin bu işi yapmaktan men edilmesinden yakınmıştır.

Dâhiliye Nezaretine verilen cevapta, "*El-hac Mehmet El-Haddad tarafından verilen arzuhalde istidâ' edilmekte ise de gerek müstedi-i muameleyhin ve gerek İstanbul ve Üsküdar cihetlerinde bunun gibi daha birkaç kişinin üfürükçülüğü kendilerine kâr ve san'at ittihaz ederek birçok saf-dilânı iğfal ve ızrâr*" ettikleri anlaşılmıştır. "*İcra-yı sanattan men*" edildiğinden bu işi yapmasına müsaade edilmesinin uygun olamayacağı bildirilmiştir (Dâhiliye Nezareti Tatbikâtı Adliye Kalemi, DH_EUM_ADL, 15-10) Hukuki bir yaptırım olmadığından zabıta tarafından yasaklamakla yetinilmiştir.

Falcılık, üfürükçülük, muskacılığın tarih boyunca var olması devlet için yeni karşılaşılan şaşırtıcı bir şey değildir. Ancak devletin çöküntüye gittiği dönemde bu iş geçim kapısı hâline gelmiş, dolandırıcılık artmıştır. Devletin devamı akılcı bir toplumsal yapının oluşturulmasıyla mümkün olduğu için Osmanlı kültür hayatını denetleyen ıslahatlar yapmıştır. Bunlar yasaklama, yasaklamanın sebeplerini ortaya koyan dinsel referanslar şeklinde olduğu gibi, hukuki tedbir ceza arayışları da başlamıştır.

Muska ve Fal Uygulamalarına Karşı Hukuki Tedbir Arayışları

Muska ve üfürükçülüğü meslek edinenlerin sayısı arttığından, mevcut durumla ilgili geçmişteki uygulama-

lar incelenmiş, mevcut duruma yönelik kanun olmadığından mesele kamu yararı bakımından ele alınmıştır. Bu işlemlerle uğraşanların çoğaldığına dair raporlar Dâhiliye'yi harekete geçirmiştir.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin, dokuz şahsın okuyuculuk edip etmediklerine dair sorduğu soruya Kütahya polisi 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915'de cevap vermiştir. Dokuz şahsın sırf okuyuculuk ve nüshacılık yapmadığı ancak bunların kendilerine müracaat edenleri okudukları, nüsha yazdıkları, verilen paraya kanaat eyleyerek halkı dolandırdıkları, görülüp işitilmiştir. Halk tarafından şikâyet vuku bulmadığı için mahkemece takib-i icra olunmamış, hükümetin bu konuda herhangi bir tedbir almadığı incelemelerde anlaşılmıştır (DH_EUM_ADL, 15-06). Bazı livalarda ise bu işlemlerle meşgul kimse bulunmadığı ve mahkemece herhangi bir takibat yapılmadığı gibi, karar da alınmadığı bildirilmiştir (DH_EUM_ADL, 13-01).

Belgelerden görüldüğü üzere muskacılık, büyücülük, üfürükçülük, falcılık gibi işlemlerle halkı kandıranlara yönelik hukuk düzenlemesi arayışlarına girilmiştir. 14 Eylül 1331/27 Eylül 1915'te Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine bu tür işlemlerle meşgul olanlara ne muamele yapıldığı sorulmuştur. Eski kayıtlar incelenmiş, okuyuculuk, üfürükçülük edenlere geçmişte herhangi bir muamele yapıldığına dair bir şey bulunamamıştır. Adliye ve mahkeme kalemlerinde yapılan incelemelerde de herhangi bir uygulamaya rastlanmamıştır. Ancak Halep'in kenar mahallelerinde gözlerden uzak yerlerde saklanarak okuyuculuk ve sihirbazlık yapanlara rastlanmıştır. Kayıp eşya-

ları bulmak, sara hastalığını iyileştirmek, nefesine sahip olamayan bazı kimselerin âşık olduğu şahsı yumuşatıp aşığına karşı gönlünü köle etmek işleriyle uğraştığı, özellikle kadınlardan para çarptığı haber alınmıştır. Zarar gördüğü iddiasıyla kimse ortaya çıkmadığı hâlde düzeni sağlamak için zaruri olarak "*hukuk-u umumiye namına*" bunlardan birisi adliyeye verilmiş, cezalandırılması için özel bir kanun olmadığından Ceza Kanununun iki yüz otuzuncu maddesi uygulanmıştır. Kanun dolandırıcılık hakkında olup, dolandırılanın şikâyetiyle dava açılabilirdiğinden, hukuk-u umumiyenin şahs-ı manevi itibarıyla dava görülemediği, hâkim heyeti hakk-ı hıyar takdirini kullanarak davanın reddine, söz konusu şahsın "adem-i mesuliyetine" karar vermiştir (DH_EUM_ADL, 23-01). Yani falcılık ve muskacılık türü işlemlerle uğraşanlara dönük herhangi bir ceza kanunu mevcut olmadığı gibi şikâyet de söz konusu değildir. Dolayısıyla dava görülmemiş ve şahıs herhangi bir ceza almamıştır.

Sonuç

Tarih boyunca her din ve ırktan toplumlarda falcılık, büyücülük, sihir, okuyuculuk, üfürükçülük vb. var olagelmiştir. Sosyolojik ve tarihsel açıdan bakıldığında bu tür uygulamalar ilkel toplumlarda ve dinlerde yaygın olmakla birlikte tek Tanrılı dinlerde yasaklanmasına rağmen farklı şekilde varlığını devam ettirmiştir. Avrupa'da muska, fal, büyü, gibi uygulamalar Reform, Rönesans ve Aydınlanma süreçleriyle değişme uğramıştır. Toplumun sebebini bilmediği olay ve felaketleri, sihir, büyü ya da uğursuz kişi ve nesnelere bağlayan düşünce şekli değişmiştir. Bilimin gelişmesiyle açıkla-

ması yapılamayan olay ve felaketlerin sebebi bilinir hâle gelmiş, bu tür iddia ve uygulamalar azalarak Avrupa'da ortadan kalkarken çağdaşı Osmanlı'da böyle bir süreç gelişmemiş, bu tür uygulamalar devam etmiştir.

İslam dinindeki yasaklamalara rağmen bu tür inanışlar ve uygulamalar biraz da İslami bir görüntü almıştır. Kur'an ayetleriyle muska yapılması, dualarla fal bakılması gibi örnekler Osmanlı'da devam etmiştir. Muska yapmak ve fal bakmak devlet ve toplum için sıradan uygulamalar olduğu için herhangi bir düzenleme yapma ihtiyacı ortaya çıkmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu işlerle dolandırılan kişilerin şikâyeti sebebiyle değil, kamu düzeni, yararı bakımından devletin zaman zaman bu tür işleri yapanlara ceza verdiği görülmüştür. Çünkü arşiv belgelerinde falcı, remmalcı lakaplı birçok isme her dönemde rastlamak mümkündür. Bu lakaplar devletin kişilerle ilgili askerlik, iskân, vergi gibi olağan uygulamasında soyadı işlevi görmüştür. Kişilerin yaptıkları işler lakapları olabilmıştır. Bu durum bu işlerin suç olmadığını göstermektedir. Ancak bu işlerden maddi kazanç elde etmeye çalışıldığında şikâyet olmasa bile devlet bazı tedbirler almıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren devletin çöküntüye gitmesi, ekonomik sıkıntıların artmasıyla bu işler geçim kapısı ve maddi sömürü sistemi hâline gelmiştir.

Osmanlı, Tanzimat'tan sonra toplumsal alanı ilgilendiren eğitim kültür alanlarında ıslahatlar yaparken, toplumdaki sıkıntıları dikkate alarak ıslahatlar yapmaya ve devleti çöküşten kurtarmaya çalışmıştır. Amaç devleti kurtarmak olunca yenilikler

devlet eliyle yapılmıştır. Ancak yüzlerce yıldır devam eden, somut ölçülebilir sonuçları olmayan ve devletin resmen vergilendirmek üzere tanıdığı bir meslek olmayan muska ve falcılık ile ilgili şikâyetler ilginç şekilde gerçekleşmiştir. Halktan, fal ve muskadan beklediği faydayı görmediğine dair devlete şikâyet olmamış, örnekte görüldüğü üzere verilen hizmetten memnun kalmayan aldatılan kişinin, falcıyı/aldatan kişiyi tehdit etmesi nedeniyle aldatan kişi devlete şikâyetinde bulunmuştur. İslami kültürün etkisiyle olsa gerek bu işleri kötü niyetle yaptığı düşünülen kişileri şikâyet edenler de olmuştur. Avrupa akılcılığı ve biliminden etkilenen aydınlar ve devlet adamları bu işi yaptırmaktan ve para harcamaktan çekinmeyen bireylerin çok olduğu bir toplumsal yapıda şikâyetleri kamu menfaati kapsamında dolandırıcılık olarak değerlendirmiştir. Avrupa tarzında bir aydınlanma ve bu tür uygulamalardan toplum kendi iradesiyle vazgeçmediği için devlet adamlarının ve aydınların fark ettiği çözülmesi gereken sıkıntılar olarak görülmüştür. Bu durumu Avanzade'nin kitabında olduğu gibi, devlet yazışmalarındaki raporlardan da görmek mümkündür. Bu çalışmada ulaşılan belgeler arasındaki şikâyet örneklerinden halkın aldatılsa da bu durumu normal gördüğü anlaşılmaktadır.

Muska ve fal ile ilgili olan ıslahatların içerisinde öncelikle yasaklamalar yer almıştır. 19. yüzyılda Osmanlı, önce bu konuda yazılmış kitapları, diğer siyasi içerikli kitaplar gibi zararlı görerek yasaklamıştır. Yasaklama doğrudan yalnızca fal, büyü kitaplarına yönelik değildir. Merkezileşme,

kültür ve eğitim hayatını kontrol etme bağlamında zararlı kitaplar arasında göreyerek yasaklamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki belgelerden ise muska ve falcılığın yasaklandığı anlaşılmaktadır. Muskacılık ve falcılığın yasaklanmasına dinsel meşruiyet sağlamak amacıyla Şeyhülislam'dan görüş istenmiştir. Çünkü Osmanlı tarihi yapılan yeniliklerin dine uygun olmadığı gerekçesiyle isyan örnekleriyle doludur. Böyle bir tarihsel ve toplumsal yapıda dinî bilgisine güvenilir bir kurumdan, söz konusu yasaklamanın dine uygun olduğuna dair görüş/fetva istemek devlet için kaçınılmaz bir nevi zorunluluk hâline gelmiştir. Muskacılık ve falcılık o kadar normal ve sıradan işlerdir ki bu işlerin yasaklanması sebebiyle ailesinin geçimini sağlayamadığı için devlete yakın olan kişiler bu işin dinsel bakımdan da meşru olduğunu savunmuşlardır.

Basım-yayım faaliyetleri içerisinde yer alan fal, muska, büyü konulu kitaplar da yasaklanmıştır. Kitapların basılmadan önce devlet tarafından incelenmesi ve uygun görülünce izin verilmesi, toplumsal aydınlanmayı sağlamaya ve kültür hayatını denetlemeye yönelik ıslahatlardan birisidir. Nitekim Avanzade, bu tür kitapları eleştirmiştir.

Ancak muska ve fal ile dolandırıcılık yapanlar yakalandığında devlet adamları ne tür ceza vereceklerini bilememişlerdir. Şikâyet söz konusu olmayınca bu tür uygulamaları yapanlar ve halkı dolandıranlarla mücadele güçleşmiştir. Çünkü toplumsal fayda bakımından ele alınsa bile hem toplumun şikâyeti olması hem de yasalarla bunun bir suç olarak tanımlanması gerekir. Genel menfaat bakımından

şikâyet olmadan tutuklanan ve mahkemeye verilen bir kişi hakkında mahkeme takipsizlik verebilmiştir. Dolayısıyla yasalarda tanımı yapılmamış bir şey için suç isnat etmek ve ceza vermek mümkün olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında görülen bu tür olaylar için devlet eski yasa ve yönetmelikleri inceleyip hukuki düzenleme arayışına girmiştir. Bu sorun Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne çözülmek üzere miras kalmıştır.

NOTLAR

- 1 Cumhuriyet döneminde muskacılık gibi uygulamaların yasaklanması Osmanlı döneminde bu uygulamalara karşı çıkan aydınların yetiştirmesi, bir birikimin oluşması ve İslam dininin bunu yasaklamasıyla ilgilidir. Ancak şimdilik bu konuda yazılı görüşlerine ulaşılan kişi Avanzade'dir. Bu çalışmanın bu konulardaki araştırmalara bir başlangıç olması temenni olunur.
- 2 Birtakım acayip şekil ve harfler
- 3 Kumar oyunu

KAYNAKÇA

- Aksan, Yücel, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVIII/2, 2013: 355-368.
- Ateş, Ali Osman, "Akıl Hastalıkları Üzerinde Cinlerin Etkisi ve Rukye Konusuyla İlgili Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, Nisan Mayıs Haziran 1993, Cilt 29, Sayı 2, 103-128.
- Arslan, İsmail, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterlerinin Yeri: İğdiç (Seli- mağa Köyü) Temettuat Defteri Örneği", <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c5s8/makale/c5s8m4.pdf>, 28.12.2015.
- Aydın, Mehmet, "Fal", İslam Ansiklopedisi, 12. Cilt:134-138, Ankara, TDV Yay. 1995.
- Avanzade Süleyman, *Tılsım, Sihir ve Büyü Bizdeki Te'sirâtı ve Tatbikâtı*, Şems Matbaası, 1330, İstanbul.
- Avanzade Süleyman, *İzdivacda Büyücülük*, Kader Matbaası, 1336, İstanbul.
- Aydın, Hayati, "Şifa Kaynağı Olarak Kur'an-ı Kerim (Kur'an'ın Şifa Olduğuna Dair Ayetler Üzerinde Bir Tefsir Denemesi)", *Ekev Akademik Dergisi*, Yıl 14, Sayı 42, (Kış 2010), 55-68.

- Aydüz, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Müneccim-başlık", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/13361>, 20.06.2017
- Berake binti Mudif et-Talehi, *Kur'an ve Sünnet Işığında Sibir*, Çev. Mustafa Öztürk, Gura-ba Yayınları, 2008, İstanbul.
- Bilge, Mustafa L., "Muska", İslam Ansiklopedisi, XXXI:265-267, Ankara, TDV Yay. 2006.
- Çelebi, İlyas, "Muska", İslam Ansiklopedisi, XXXI: 267-269, Ankara: TDV Yay. 2006.
- Demirci, Kürşat, "Muska", İslam Ansiklopedisi, XXXI: 265-267, Ankara, TDV Yay. 2006.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005.
- El-şeyh Hamid Fazlullah El-feleki, *Esrar-ı Reml*, Matbaa-i Kadr, İstanbul, 1335.
- İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976.
- Koşay, Hamit Z., Etnografya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Türk Etnografya Dergisi 1, İstanbul, 1956 http://envanter.gov.tr/files/belge/TED1_0006.pdf 11.01.2016, 25.01.2016.
- Örnek, Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- Özkan, Nevzat, "Adlandırma Yöntemi Olarak Lakaplar ve Büyükkışla'daki Örnekleri", *Birinci Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*(5-7 Mayıs 2016) III. Cilt, s. 180-189, <https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt3/180-189.pdf>
- Özdemir Kızılkın, Ayşe, "Osmanlı Vergi Düzeneğinde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Nisan 2008: 57-66.
- Reyhan, Esma, "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Akademik Bakış*, s 227, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008: 227-242.
- Şahin, Harun, "Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü' Vergisi", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2013, Cilt 37, Sayı 1, 45-57.
- Tanyu, Hikmet, "Büyü", İslam Ansiklopedisi, 6.Cilt: 501-506, Ankara, TDV Yay. 1992.
- Tekin, Burcu, "Ortaçağ İspanya'sında Büyü, Büyücülük ve "La Celestina" Adlı Esere Yansması", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55, 1(2015), 305-324.
- Uygun, Azize, "Yazılı Büyü Olarak Muska: Kenzü'l-Havas Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Yıl: 2012/2, Sayı: 29, 211-236
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Yakut, Esra, Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Yeşil, Yılmaz, "Muskanın Tarihsel ve İşlevsel Açından Değerlendirilmesi ve Bu Bağlamda Zeyneddin Baba Örnekleme", *Türkbilig*, 2015/30, 49-58
- Yılmaz, Fatma, "Kadınlar Arasındaki Hurafeler ve İslamın Hurafelere Bakışı", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 42, Sayı 1, (2006), 21-40.
- Yüksel, Hasan, Anadolu'da Mağribiler ve Vakıfları, *XVI Türk Tarih Kongresi* (20-24 Eylül 2010) Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt, Ankara, 2010: 91-110.
- Tılsım Nedir ve Ne Te'sir Yapar*, İkbal Kütüphanesi, Yıl Ve Yazar İsmi Yok.

Arşiv Belgeleri

- Dâhiliye Nezareti Tatbikatı Adliye Kalemî DH_EUM_ADL_00010_00023_001; 00009_00015_006/8/10;00010_00013_001
- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî DH_MKT_00336_00024_003_002 / 004_001 / 005_002 / 002_001 / 001_001
- Sadaret Mektubi Kalemî ve Devair A_MKT_NZD_00295_00062_001_001
- Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı Y_PRK_ZB_00032_00065_001_001
- Yıldız Perakende Nezareti Maruzatı Y_PRK_ZB_00006_00097_002_002/1
- Yıldız Perakende Maruzatı Y_PRK_SGE_00002_00031_001_001/003_001

Resmî Yayınlar

- Düstur, Cilt 2, 1289: 227-228.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

- 3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560 Özet ve Transkripsiyon, Ankara, 1993, Belge No:1301.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri, (973/1565-1566), Özet ve İndeks, Ankara, 1994, Belge No:1735, 1766.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, Ankara, 1998, Belge No: 978, 1117.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri, (978-979/1570-1572), Özet, Transkripsiyon ve İndeks, Cilt 1, Ankara, 1996, Belge No: 466.
- 82 Numaralı Mühimme Defteri, (1026-1027/1617-1618), Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, 2000, Belge No: 47.